

מלחמה היא שלום: מחשבות מאוחרות בעקבות ספרה של עדנה לומסקי-פדר "כאילו לא הייתה מלחמה"

יולי נובק*

בעמוד התודות בפתיחת ספרה מעירה עדנה לומסקי-פדר הערת אגב שנועדה לנמק אסירות תודה למרואייניה על שאפשרו לה להכיר עולם שהיה זר עבורה. היא מדמה את החקירה של נושא גברי, חוויית המלחמה, בידי אישה ל"מסע אל ארץ זרה". במאמר מאוחר יותר בוחנת לומסקי-פדר מצב "זרות" זה ביתר מורכבות ומזהה את התהליך שעברה, של הכרה בזרות הזאת ואימוצה לטובת עבודת המחקר שלה (Lomsky-Feder, 1996). בשנת 2012, עת מונית לנהל את ארגון שוברים שתיקה – ארגון פוליטי שאוסף ומפרסם עדויות של לוחמי צה"ל על הפעילות הצבאית בגדה המערבית ובעזה – גם אני מצאתי עצמי צועדת באותה ארץ זרה. זו הארץ שיש לה שפה משלה, שפת הלוחמים, מנהגים תרבותיים משלה ונורמות משלה. אבל הארץ הזאת, שתחילה אכן נדמה כי היא זרה לחלוטין למי שלא הייתה "שם", "איתם", "בשטח", מתגלה עם הזמן כפחות ופחות זרה. עבורי, זו הייתה תובנה מבעיית עד כמה השפה, התרבות והנורמות של "שם" בעצם מוכרות לי. נוכחתי לדעת שכמו שאת האחריות לפעולות המבוצעות "שם" נושאת כלל החברה הישראלית, כך גם מרכיבי החוויה זולגים ומתפשטים אל היומיום האזרחי הישראלי. גם אם היינו מעדיפות שלא להכיר, וגם אם אננו מעדיפות להאמין שמעולם לא הכרנו – אנחנו דווקא מכירות היטב את ה"ארץ" הזאת. אני רואה ב"מוכרות" הזאת, המפתיעה, סימפטום של מה שלומסקי-פדר מתארת כמאפיין מרכזי של תפיסת הלוחמה העולה מתוך סיפוריהם של הלוחמים ששוחחה עימם: העובדה שהמלחמה היא חלק אינטגרלי מחוויית החיים הישראלית. בהמשך למסקנותיה של לומסקי-פדר ובהתבסס עליהן, אני רוצה להציע שלמאפיין הזה יש משמעות פוליטית עמוקה.

בספרה עושה לומסקי-פדר את הפעולה המאתגרת של התבוננות מחקרית אובייקטיבית כביכול על חוויה שטבולה כולה בפוליטי. מתוך סיפורי הלוחמים שהשתתפו במלחמת יום הכיפורים היא מבקשת לזהות את "המרכיב התרבותי המבנה את משמעות המלחמה ומעצב את השפעותיה" (עמ' 10). היא מזהה מנגנון חברתי מורכב הנוגע לעניין זה ופועל בשירות המשטר הישראלי. כוחם הפוליטי של מנגנונים משטריים נובע בין היתר מכך שהם בלתי נראים, מכך שהם נתפסים כמובנים מאליהם, טבעיים והכרחיים. במובן זה, פעולת החשיפה של המנגנון המשטרי, עצם ההארה עליו, כפי שעושה לומסקי-פדר, היא כשלעצמה פעולה מערערת שמפריעה לו לפעול.

המנגנון התרבותי שמזהה לומסקי-פדר מסמן, מחד גיסא, את מלחמת יום הכיפורים כאירוע חריג, חיצוני לחיים הרגילים, כזה שנתפס כ"חוויה זרה למהלך החיים הנורמאלי" (עמ' 9). כך, אף שמדובר באירוע שמעורר תחושות קשות בקרב יחידים, הוא מוכל אצל

* יולי נובק, עורכת דין ופעילה פוליטית, מנכ"לית ארגון בצלם

היחיד והחברה באופן נפרד מהחיים עצמם, ועל כן הוא אינו נושא השלכות חברתיות משמעותיות. מאידך גיסא ובמקביל, המלחמה מזוהה כחלק אינטגרלי והכרחי – ואפילו חיובי, במוכנים מסוימים – מהחיים הישראליים; המלחמה היא מצב שאין אפשרות של ממש להתנגד לו בלי לערער על הנרטיב שעליו מתבסס הקיום הלאומי בישראל. הדואליות הזאת מאפשרת לבקר את המלחמה ובה בעת לוודא שהביקורת, והפעולה הפוליטית הנגזרת ממנה, אינן מערערות על האתוס המשטרי הבסיסי.

כלי הכרחי לקיומו של המגנון הזה, לפי לומסקי-פדר, הוא "נרמול המלחמה": מצב המלחמה, כפי שעולה מן המחקר, נתפס בעיני הישראלים שלקחו בה חלק כמצב הנורמלי והמוכן מאליו, עד כדי כך שהאלטרנטיבה – כלומר, הפרתו במצב של שלום – הופכת לאפשרות המאיימת. כדי לתאר את המצב התודעתי-חברתי הזה משתמשת לומסקי-פדר במושג שטבע הסוציולוג ברוך קימרלינג, מיליטריזם קוגניטיבי (עמ' 161). "נרמול המלחמה" באופן זה משרת הן את המשטר הן את היחיד: עבור המשטר, "הבנייה של חווית המלחמה כחוויה מנורמלת מבטיחה את מחויבותם וגיוסם של בני החברה תוך פיקוח על הפוטנציאל הטרנספורמטיבי הקיים במצב מלחמה" (עמ' 162). עבור היחיד, "נרמול החוויה הוא אמצעי להיענות לדרישה התכופה להשתתף במלחמה, אך בו בזמן גם להמשיך את החיים כאילו לא הייתה" (עמ' 162).

למצב תודעתי מורכב זה יש השלכות על המציאות הפוליטית, ובפרט על היכולת להביע מחאה והתנגדות: הוא מאפשר לצמצם את המתח המתקיים בין הביקורת הפוליטית ובין הפעולה הפוליטית הנגזרת ממנה. כאשר הביקורת על המלחמה, נוקבת ככל שתהיה, מופנית כלפי ממשלה ספציפית ומדיניותה באירוע ספציפי ולא כלפי המגנון המשטרי כולו, הפעולה הפוליטית הנגזרת מן הביקורת נותרת מצומצמת. למשל, הביקורת גזרת את הסירוב לשרת במלחמה מסוימת שאינה ראויה, אך לא את הסירוב לשרת בצה"ל, גוף שהוא מגנון משטרי מרכזי.

במאמר משנת 2018 מבקשת לומסקי-פדר להשוות בין ההתייחסות של לוחמי יום הכיפורים למלחמה ובין זו של לוחמי תש"ח ושל לוחמים ששירתו בשטחים (בגדה המערבית וברצועת עזה). הפער בין הנכונות ל"דיבור חופשי" של לוחמי יום הכיפורים ובין הימנעות מדיבור כזה בקרב מי ששירתו בשטחים, מסבירה לומסקי-פדר, גובע מהמידה שבה הלחימה התיישבה עם אתוס הלוחם הישראלי וטוהר הנשק. לעומת מלחמת יום הכיפורים, שנתפסה כמלחמת אין-ברירה ולכן הדיבור עליה לא ערער את האתוס הישראלי, השירות בשטחים, לטענתה, אינו מתיישב עם אתוס הלוחמה ולכן הוא נתפס כביקורתי כלפיו ומוביל להימנעות. נוסף על כך היא מזוהה הבדל בין האופן שבו החברה הישראלית קיבלה והכילה את הביקורת על מלחמת יום הכיפורים ובין הדה-לגיטימציה והיעדר הסובלנות כלפי ביקורת על מדיניות צה"ל בשטחים, שמובילים לצנזורה עצמית של הלוחמים (לומסקי-פדר, 2018).

בהמשך להבחנות ולתובנות אלו אני רוצה להציע הבחנה נוספת, הנוגעת להבדל בתהליכי הנורמליזציה של מצבי הלחימה השונים האלה ולמשמעותם הפוליטית. כמו אצל החיילים שהשתתפו במלחמת יום הכיפורים, גם סיפוריהם של החיילים שהשתתפו בפעילות צה"ל בגדה המערבית ובעזה יוצאת מאותה נקודת מוצא של מיליטריזם קוגניטיבי ומחויבות גבוהה לאתוס הלוחמתי. במובן זה, המרכיב האחד של המגנון החברתי – זה שהופך את

מצב הלחימה למצב טבעי – מתקיים באופן דומה בשני המקרים. לרוב נזהה בעדויותיהם של אלה וגם אלה את מוטיב ה"טבעיות" ו"המובנות מאליה" של הגיוס והשירות הצבאי. אולם המרכיב האחר במנגנון – זה שמשמר את הלחימה ביום הכיפורים כחיצונית וחרוגה לחיים – אינו מתקיים כאשר המלחמה היא שגרה שמתמשכת ברצף במשך עשורים. בעשורים האחרונים, עם העמקת מפעל ההתנחלות ודחיקת האפשרות הפוליטית הריאלית לחלוקת הארץ לשתי מדינות, הולכת ונעלמת היכולת להסביר את הכיבוש כמצב "חריג", כזה שנגזר מצורך ביטחוני דחוף שמייצר מצב זמני וחיצוני למציאות הישראלית. השירות בשטחים, בניגוד לשירות במלחמה, אינו יכול להיחשב מצב "משברי" או "חריג".

בניגוד למלחמת יום הכיפורים, שבה היה נרטיב ביקורתי להישען עליו (כישלון ההנהגה) שלא רק שלא ערער את האתוס הלאומי אלא אף חיזק אותו, לגבי הכיבוש לא קיים נרטיב כזה. על כן, ה"דרישה" החברתית ביחס לשטחים היא טוטלית ואינה משאירה מרחב לביקורת. כל ביקורת על מצב הלחימה בשטחים היא יציאה נגד האתוס שמבסס את המצב הפוליטי הכללי. ולכן התנגדות למצב הצבאי המתקיים בשטחים שקולה להתנגדות למשטר הישראלי.

במובן זה, גם ממרחק השנים, זיהוי המכניזם הסוציולוגי שמציעה לומסקי־פדר מסייע לנו להבין משהו על מכניזם סוציולוגי פוליטי עכשווי: מתנגדי הכיבוש, גם בהיותם חיילים ששירתו בצה"ל, מסומנים בקלות כבוגדים מאחר שהביקורת שהם מעבירים אינה יכולה "להתנרמל", על דרך החרגה, אל תוך האתוס הלאומי. השליטה הישראלית בפלסטינים אינה עניין זמני, אלא אמצעי של המשטר הישראלי להבטיח את המשכיותו. במובן זה, המלחמה התמידית והשליטה התמידית בפלסטינים הם המציאות הקבועה שמאפשרת את הקיום הישראלי. זוהי מציאות שבה, לאחר שמונה עשורים של הפנמת המיליטריזם הקוגניטיבי ואחרי כמעט שישה עשורים של כיבוש צבאי פעיל ומתמשך, המלחמה הופכת לשלום שייחלנו לו.

מקורות

- לומסקי־פדר, עדנה. (2018). שתיקות והשתקות. תיאוריה וביקורת, 50, 93-101.
- Lomsky-Feder, Edna. (1996). A woman studies war: Stranger in a man's world. In Ruthellen Josselson (Ed.), *Ethics and process in the narrative study of lives* (Vol. 4, pp. 232-242). Sage.